

Âyet Sonlarının Tayininde Tevcîh Yöntemi ve Mukattaa Harfleri Özelinde Bir İnceleme

The Practice of Tawjîh in the Determination of Verse Endings and a Study on The Muqattaa Letters

Mehmet KARA

Dr. Öğretim Üyesi, Marmara Üniversitesi

İlahiyat Fakültesi Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi ABD,

Assist. Prof., Marmara University, Faculty of Divinity, Department of The Science of Reading and Recitation of the Holy Quran

mekara5734@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2350-9323

DOI: 10.47424/tasavvur.1621479

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 16 Ocak / January 2025

Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Mart / March 2025

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Kara, Mehmet. “Âyet Sonlarının Tayininde Tevcîh Yöntemi ve Mukattaa Harfleri Özelinde Bir İnceleme”. *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 11/1 (Haziran 2025): 371-399. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1621479>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdağ Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.
CC BY-NC 4.0

Öz

Kur'ân-ı Kerîm'de âyet sonu yerleri genelde âlimlerin ittifakına konu olmakla birlikte bunların bir kısmında farklı değerlendirmeler söz konusu olabilir. Âyet sonu kabul edilip edilmeme, diğer bir deyişle müstakil bir âyet sayılıp sayılmama bağlamında ihtilaflı olan yerlerden birisi de mukattaa harfleridir. Nitekim sadece Kûfe ehlinin âyet sayım tercihinine göre mukattaa harflerinin bir kısmı müstakil bir âyet olarak kabul edilmişken diğer bir kısmı ise müstakil bir âyet olarak sayılmamıştır. İhtilaf konusu olan bu tür yerlerin âyet sonu olup olmadığının tayin edilmesi sürecinde seleften nakledilen görüşler içerisinden tercih edilen bir görüşün *müşâkele*, *müsâvât*, *müttefekun aleyh* (ittifak) ve *munfasıl bir kalam* (inkita') şeklinde isimlendirilen fâsılları tespit etme yöntemleriyle gerekçelendirilmesi yoluna gidilmiştir. Âyet sonu yeri konusundaki tercihe dair zikredilen bu gerekçeler, âyet sonunu belirlemenin ötesinde benimsenmekte olan tercihin tevcîhî değerlendirmesi şeklinde düşünülmüştür. Bu itibarla iki kısımdan oluşan bu çalışmada öncelikle fâsılları tespit etme yöntemleri olarak zikri geçen dört kavram izah edilmiştir. İkinci kısımda ise özellikle benzer olduğu düşünülebildiği halde Kûfe ehlinin âyet sayımına göre bazı mukattaa harflerinin müstakil bir âyet sayılması, bazısının ise sayılmaması bahsi geçen yöntemler çerçevesinde anlaşılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla bu harflerin müstakil birer âyet olarak kabul edilip edilmediği ihtilafı bağlamında ileri sürülen tevcîhler özelinde bir inceleme yapılmışken diğer taraftan âyet sonu yerlerinin tayini ile ilgili olarak addü'l-âyet âlimlerinin, tercihlerini gerekçelendirmeleri bağlamında ileri sürdükleri tevcîhî yorumlar hakkında genel bir bilgi verilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'an, Addü'l-Âyet, Âyet, Tevcîh, Mukattaa Harfleri.

Abstract

Although the places of the verse endings in the Qur'ân are generally subject to the consensus of scholars, there are different evaluations in some of them. One of the places that are subject to different evaluations in terms of whether or not to be accepted as the end of a verse, in other words, whether or not to be considered an independent verse, is the letters muqatta'ât. Indeed, some of the letters of the muqatta'ât are recognized as an independent verse, while others

are not. In determining whether these places are verse ending or not, a preferred view among the opinions that have been transmitted has been justified by the methods named as “al-mushāqala”, “al-musāwāt”, “al-ittifāq” and “al-nqīṭā”. These reasons for the preference for the place of the end of the verse are considered as the justification for the preference in question beyond determining the end of the verse. In this two-part study, these four methods are first explained. In the second part, the acceptance of some of the letters of muqatta‘ as an independent verse and the rejection of others, especially when they are similar, has been tried to be understood within the framework of the aforementioned methods. Therefore, it is aimed to give a general information about the interpretations put forward by the scholars in the context of justifying their own preferences in relation to the determination of the end of the verse, on the other hand, while examining the reasons put forward in the context of whether these letters are accepted as independent verses or not.

Keywords: Qirā’āt, Qur’ān, ‘Add al-Āy, Verse Ending, Tawjīh, Muqatta‘āt Letters.

Giriş

Kur’ân-ı Kerîm’in âyet sayımını inceleme konusu yapan¹ “Addü’l-Āy” ilminde âyet sonu yerlerinin tayini, bunun neticesinde her bir sûrenin ve Kur’an’ın âyet, kelime ve harf sayımının tespiti öncelikli olarak yer verilen konulardandır. Hz. Peygamber’e peyderpey nâzil olan âyetlerin, başlangıcı ve sonu bilgisinin tevkîfî olduğu görüşü tercihe şayan addedilmiştir.² Nitekim âyetlerin sûre içerisindeki yerlerinin bizzat Hz. Peygamber tarafından tayin

¹ Abdurrezzak Ali İbrahim Musa, *el-Muharrerü’l-vecîz fî ‘addi âyi’l-Kitâbi’l-‘aziz* (Riyâd: Mektebetü’l-Me’ârif, 1988), 25; Abdurrezzak Ali İbrahim Musa, *Mürşidü’l-hullân ilâ ma’rifeti ‘addi âyi’l-Kur’ân* (Beyrut: Mektebetü’l-‘Asriyye, 1989), 30; Rıdvan b. Muhammed b. Süleyman el-Muhallilâtî, *el-Kavlu’l-vecîz fî fevâsılı’l-Kitâbi’l-‘azîz ‘alâ Nâzımeti’z-zühri*, thk. Abdurrezzak Ali İbrahim Musa (Medine, 1992), 90.

² Ebû Amr Osmân b. Saîd ed-Dânî, *el-Beyân fî ‘addi âyi’l-Kur’ân*, thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed (Kuveyt, 1994), 39; Ebû Muhammed Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtibî, *Nâzımetü’z-zühri*, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî (Mısır: Ma’hedü’l-Ezheriyye, 2008), 5 (22. Beyit); Burhânuddîn İbrahim b. Ömer el-Ca’berî, *Hüsnü’l-meded fî ma’rifeti fenni’l-‘aded*, thk. Beşîr b. Hasan el-Hımyerî (Suudi Arabistan, 2010), 269 vd.

edildiğini,³ Fâtiha Sûresi özelinde Hz. Peygamber'in âyet sonlarını öğretmek maksadıyla her âyetin sonunda vakf yaparak tilâvette bulunduğunu,⁴ Mülk Sûresi örneğinde olduğu gibi bazı sûrelerin âyet sayısını belirttiğini,⁵ namazda veya sair zamanlarda okunmasını teşvik ettiği âyet bölümlerinde âyet sayılarından bahsettiğini⁶ bildiren bazı rivayetlerden hareketle nüzûl döneminde âyet sayımına, âyetlerin tertibine, buna bağlı olarak başı ve sonu bakımından müstakil âyet bilgisine vâkıf olunduğu, dolayısıyla bu konuda ichtihadın değil de naklin esas olabileceği anlaşılmaktadır.

Âyet sonu yerlerinin ve buna bağlı olarak yapılan âyet sayımının, âyetlerin geneli itibariyle tevkîfi olarak bilindiği kabul edilse de sûrelerin bir kısmında bu konuda ihtilaflı olan yerler de bulunmaktadır. Âyet sonu yerlerinin tayini konusundaki bu ihtilafların, Hz. Peygamber'in bazı âyet sonlarında bazen vakf yapıp bazen vasl yapması neticesinde sonraki süreçte ilgili yerin âyet sonu olmadığına düşünülmesi gibi birtakım gerekçelerden kaynaklanmış olabileceği

³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâvûd - Âdil Mürşîd (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2001), 1/460 (No. 501); Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1975), "Tefsîru'l-Kur'ân", 10 (No. 3086).

⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 44/206 (No. 26583); Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnâvûd - Muhammed Kâmil Karabellî (Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "el-Hurûf ve'l-Kıraât", 29 (No. 4001); Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Fezâilu'l-Kur'ân", 22 (No. 2923); Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nisâbüri, *Müstedrek 'ale's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir 'Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990), 2/252 (No. 2910); Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *el-Kat' ve'l-i'tinâf*, thk. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî (Suudi Arabistan: Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, 1992), 11-12; Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, thk. Muhammed Ali ed-Debbâğ (Beyrut, 1940), 1/226.

⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/353 (No. 7975); Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Fezâilu'l-Kur'ân", 8 (No. 2891).

⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmi'u-sahîh* (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2002), "Vitr", 1 (No. 992); Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, "Tefsîru'l-Kur'ân", 24 (No. 3173); "Fezâilu'l-Kur'ân", 3 (No. 2881); Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-Arnâvûd - Muhammed Kâmil Karabellî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Melâhim", 14.

düşünülebilir.⁷ Bu itibarla bir yerin âyet sonu sayılıp sayılmamasının Kur'an'dan bir âyet eksilmesi veya ona bir âyet ilave edilmesi şeklinde bir ihtilaf olmadığı, sadece âyet sonunun ve diğer âyetin başlangıcının tayini ile ilgili bir durum olduğu burada vurgulanması gereken bir husustur.

Âyet sayımını inceleyen âlimler, sûrelerdeki ihtilaflı yerlerde âyet sonlarını tayin ederken seleften nakledilen görüşlere göre tercihlerini oluşturmuşlar ve âyet sonu tespitine dair bu tercihlerini de birtakım gerekçelerle delillendirmeye çalışmışlardır. Kıraat farklılıklarının temellendirilmesi anlamındaki *ih ticâc* veya *tev cîh*⁸ uygulamasına benzerliği nedeniyle âyet sonu yerinin tespitine dair tercihlerin gerekçelendirilmesi şeklindeki bu uygulama da “tev cîh” olarak isimlendirilebilir. Nitekim kıraat ilminde “tev cîh” kavramının, kıraat farklılıklarının temellendirilmesi anlamındaki “ih ticâc” terimiyle aynı anlamda kullanıldığı belirtilmiştir.⁹ Bazı eserlerde ihticâcın “tev cîhü'l-kırâât” olarak zikredilmesi¹⁰ de bunu teyit etmektedir.

Addü'l-ây meselelerini inceleme konusu yapan eserlerin bir kısmında âyet sonlarının tayini için zikredilen gerekçelerin “vech”¹¹ veya “tev cîh”¹² olarak isimlendirilmiş olması da bu bağlamda dikkate değerdir. Bu itibarla addü'l-ây konusunu inceleyen âlimlerin özellikle âyet sonu olup olmadığı konusunda ihtilaf ettikleri bazı yerlerdeki tercihlerini temellendirmek üzere fâsılları tespit

⁷ Ca'berî, *Hüsnü'l-meded*, 243, 271; Mûsâ, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 29; Habîp Kalaç, *Sahâbenin Kıraatı ve Kaynaklık Değeri* (Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2023), 228.

⁸ *İhticâc / Tев cîh*: Kıraat vecihlerinin ve bunlardan ihtiyâr edilen vechin belirtilmesidir. Bk. Yavuz Fırat, *Tev cîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü* (Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 21, 98.

⁹ “İhticâc” ile “tev cîh” kavramlarının aynı anlamda kullanıldığına dair detaylı açıklamalar için bk. Mehmet Dağ, *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 365-368; Nihat Temel, *Kırâat ve Tев cîd İstılahları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018), 91; Mustafa Bilican, *Kıraatlerin Tев cîhinde Temîm Lehçesinin Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8.

¹⁰ Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Mühezzeb fî'l-kırâati'l-'aşr ve tev cîhihâ min tarîki Tayyibeti'n-neşr* (Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye, 1997).

¹¹ Musa, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 66, 69, 70 vd.

¹² Nâsır b. Suud el-Kassâmî, “İhtilâfu 'addi'l-âyi fî sûreti'l-fâtiha tev cîhuhû ve eseruhû”, *Mecelletü Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtibiyyi li'd-dirâsâti'l-Kur'âniyyeti* 20 (Zi'l-Hicce 1436), 87-161.

etme yöntemleri ismiyle zikrettikleri gerekçelerin mukattaa harfleri örnekliğinde incelenebileceği kanaatindeyiz.

Addü'l-âyet alanında öncü kabul edilen müellifler ve onların eserleri ya da bu ilmin cüz'î meseleleri özelinde ülkemizde bazı ilmî araştırmalar¹³ yapılmış ise de âyet sonu yerlerinin tayinine dair yapılan tevcihî değerlendirmeleri inceleyen bir çalışma tespit edilememiştir. Bu çalışmada öncelikle âyet sonu yerlerinin tayinine dair tercih edilen görüşlerin gerekçelendirilmesi şeklindeki fâsılları tespit etme yöntemlerinden bahsedilmiştir. Sonrasında da Kûfe ehlinin âyet sayımı görüşüne göre mukattaa harflerinin âyet sonu olup olmaması, diğer bir ifadeyle müstakil bir âyet olarak kabul edilip edilmemesi tercihi üzerinden müstakil bir âyet sayılan ve sayılmayan mukattaa harflerine dair zikredilen tevcihî değerlendirmeler mukayeseli bir şekilde incelenmiştir.

1. Fâsılları Tespit Etme Yöntemleri

Kur'ân-ı Kerîm'de âyet sonu yerlerinin büyük bir kısmı ittifakla belli iken tespit edildiği kadarıyla sadece 278 âyette¹⁴ addü'l-âyet âlimlerinin farklı

¹³ **Yüksek Lisans Tezleri:** Mustafa Atilla Akdemir, *Addu'l-Âyet İlmi ve Ebu Amr ed-Dâni'nin Kitâbu'l-Beyân fî Addi âyi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tanıtımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992); Yasin Bedir, *İbrahim b. Halil el-Ca'berî (ö. 732-1332)'nin Hayatı ve el-Meded fî marifeti'l-aded İsimli Eserinin Değerlendirilmesi* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Halil İbrahim Üren, *Ca'berî'nin Kıraat İlmindeki Yeri ve Hadikatü'z-Zeher fî Addi Âyi's-Süver İsimli Eserinin Tahlili* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019); Hüsne Tatar, *Addu'l-Âyet İlminin Kıraat İlmiyle İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024); Hasan Keskin, "Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 49-67; Ali Öge - Halil İbrahim Üren, "Âyet Sayılarındaki İhtilafların Sürelere Göre Tespiti", *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (Aralık 2021), 915-954; İshak Kızılaslan, "İslâmî Kaynaklarda ve Oryantalist Metinlerde Besmeleye Yaklaşımlar", *Marife* 21/1 (2021), 59-77; Münir Yaşar Kaya, "Besmelenin Ayet Olması ile İlgili Tartışmalar ve Fıkhi Hükümlere Etkisi", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022), 295-317.

¹⁴ Mehmet Kara, *Sayısal Boyutuyla Kur'an Metni (Addu'l-Âyet İlmi)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2024), 171. Bununla beraber bazı eserlerde farklı nicel verilen aktarıldığı da görülmektedir. Örneğin İbnü'l-Münâdî, âyet sonu olup olmadığı hususunda farklı değerlendirmelere konu olan âyet sayısını 274 olarak belirtmiştir. Bk. Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed İbnü'l-Münâdî, *İhtilâfü'l-aded*, thk. Beşir b. Hasan el-Himyari (Riyâd: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 2022), 121.

değerlendirmeleri bulunmaktadır. Buna göre geneli itibariyle âyet sonu bilgisinin tevkiî olduğu söylenebilir. Bununla beraber bazı yerlerin âyet sonu olarak kabul edilip edilmemesi, Hz. Osman tarafından istinsah ettirilen mushafların gönderildiği Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam şehirlerinin mushafları üzerinden bu şehirlerin ehline nispet edilmek suretiyle farklı değerlendirmelere konu olan bir meseledir. Zikri geçen şehirler çerçevesinde âyet sayımının incelendiği addü'l-ây literatüründe özellikle ihtilaflı olan yerlerde âyet sonu yerinin tayini ile ilgili olarak tercih edilen görüşü gerekçelendiren ve destekleyen bir mahiyette âyet sonu sayılanlara ve sayılmayanlara dair zikredilen bazı tevcihler söz konusudur.

İhtilafa konu olan yerlerde âyet sonunun tayinine dair tercih edilen bir görüşün gerekçelendirilmesi şeklinde zikredilen fâsılları tespit etme yöntemlerinin, âyet sayımı meselesinin kıyâsî yönünün bulunduğunu ihsas ettirdiği düşünülebilir.¹⁵ Zira nassa dayalı olarak bilinmeyen bir yerin, nass ile bilinmekte olan bir yere ilhak edilmek suretiyle tespit edilmesi, meselenin kıyâsî yönü olarak görülebilir. Bu yönüyle kıyâsî olarak değerlendirilebilen bu yöntemde, bir yerin âyet sonu sayılması ya da sayılmamasına dair herhangi bir nass da bulunmadığında, âyet sonu yerlerini tespit etmek için bazı kriterlere ihtiyaç duyulmuştur.¹⁶ Bu nedenle sûredeki âyet sonlarının genelindeki benzerliklerden hareketle *müşâkele*, *müsâvât*, *müttetekun aleyh* (ittifak) ve *munfasıl bir kelam* (inkıtâ'u'l-kelâm) olmak üzere fâsılları / âyet sonlarını tespit etme yöntemleri geliştirilmiştir.¹⁷

1.1. Müşâkele

¹⁵ Ebü'l-Kâsım Ömer b. Muhammed İbn 'Abdülkâfi, *'Adedü süveri'l-Kur'an ve âyâtihî ve kelimâtihî ve hurûfihî ve telhîsî mekkîlî min medenîlî*, thk. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd (Kahire: Mektebetü'l-İmam el-Buhârî, 2010), 26 (muhakkik); Muhallilâtî, *el-Kavlü'l-vecîz*, 125-133.

¹⁶ Abdullah b. Muhammed Sâlih el-Eyyûbî, *Levâmi'ü'l-bedr fî büstâni Nâzîmeti'z-zühri*, thk. Ahmed b. Ali İbn Hayyân (Suudi Arabistan: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2008), 136.

¹⁷ Dâni, *el-Beyân*, 109-120; Ahmed Hâlid Şukrî, *el-Müeysser fî 'ilmi 'addi âyi'l-Kur'an* (Ürdün: Ma'hedü el-İmâm eş-Şâtibiyye, 2012), 69; Muhallilâtî, *el-Kavlü'l-vecîz*, 147; Abdülfettâh b. Abdülganî el-Kâdî, *Beşîrû'l-yûsr şerhu Nâzîmeti'z-zühri fî ilmi'l-fevâsıl* (Kahire: el-Matbaatü'l-Emiriyye, 1975), 33-34; Eyyûbî, *Levâmi'ü'l-bedr*, 135; Mûsâ, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 33-37; Mûsâ, *Mürşidü'l-hullân*, 35-38; Abdülfettâh b. Abdülganî el-Kâdî, *el-Ferâidü'l-hisân fî 'addi âyi'l-Kur'an ve ma'ahû şerhuhû Nefâisü'l-beyân* (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1982), 24.

Addü'l-âyet ilminde *müşâkele*, âyetin son kelimesinin (*fâsıla*), son harfi (*harfu'l-fâsıla*) açısından ya da bu harfin öncesinde med harfinin bulunup bulunmaması bakımından sûredeki diğer âyet sonlarıyla olan şekil benzerliğini ifade etmektedir.¹⁸ Buna göre son kelimede harfu'l-fâsıla öncesinde med harfi bulunmadığında son harf özelinde, med harfi bulunduğu takdirde son harfin öncesindeki med harfi özelinde *müşâkele* incelemesi yapılmaktadır.¹⁹ Bu itibarla âyet sonu olup olmadığı hususunda ihtilaf bulunan bir yerde tercih edilen görüş bağlamında söz konusu yer, diğer âyet sonlarıyla fâsıla benzerliği üzerinden mukayese edilip buna göre tercih edilen görüş gerekçelendirilmeye çalışılmaktadır.

Müşâkele yönteminde sûredeki âyet sonları, vezin benzerliği (*müvâzenet*) ve harfu'l-fâsıla ya da harfu'l-fâsıla öncesindeki med harfi benzerliği (*müşâbehet*) üzerinden incelenmektedir.²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in fâsılları incelendiğinde bir sûredeki âyetler arasında genellikle vezin benzerliğinin bulunduğu söylenebilir. Bu benzerlik bazen tam bir uygunluk şeklinde iken bazen de birbirlerine yakın bir vezin şeklinde olabilmektedir. Bununla beraber söz konusu vezin benzerliği bulunmadığı halde âyet sonu olan yerler de vardır.

Tebbet Sûresi'nde "فَعَلَّ" vezninde olan "لَهَيْ" , "الْخَطْبَ" ve "مَسَدٍ" fâsılları, âyet sonları arasında tam bir vezin mutabakatının bulunduğu; Tekâsür Sûresinde "تَفَاعَلْ" veznindeki "لَتَكَاثُرْ" ile "لَتَفَاعَلْ" veznindeki "لَتَقَابِرْ" fâsılları ise yakın vezinli olanlara örnek olarak zikredilmiştir.²¹ Bununla beraber daha önce de belirtildiği üzere sûre içerisinde âyet sonları arasında herhangi bir vezin benzerliği veya yakınlığı bulunmayan âyet sonu olan yerler de vardır. Örneğin Murselât Sûresi'nde²² "غَدْرًا أَوْ نُدْرًا" , "إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ" , "فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ" âyetlerinde ilk fâsıla "فَعَلًا" , ikincisi "لَفَاعِلٌ" , üçüncüsü "فُعِلَتْ" vezinlidir ve birbirlerinden farklı olduğu görülen bu üç kelime de âyet sonudur.²³

¹⁸ Mûsâ, Mürşidü'l-hullân, 35; İbn Abdülkâfi, 'Adedü süveri'l-Kur'ân, 27 (muhaqqik); Kâdî, Beşîrû'l-yûsr, 33.

¹⁹ Mûsâ, Mürşidü'l-hullân, 36; Muhallilâtî, el-Kavlü'l-vecîz, 129.

²⁰ Şükri, el-Müyyesser, 71.

²¹ Şükri, el-Müyyesser, 71.

²² el-Murselât 77/6, 7, 8.

²³ Şükri, el-Müyyesser, 71.

Sûredeki diğer âyet sonlarıyla arasında vezin benzerliği bulunmadığı için âyet sonu olarak kabul edilmediği belirtilen yerlere Nisâ Sûresi'nin 172. âyeti örnek olarak zikredilmektedir. Bu âyetin “وَلَا الْمَلِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ” kısmının, harfu'l-fâsılası med harfi elif olan öncesindeki “وَكَيْلًا” ve sonrasındaki “جَمِيعًا” fâsıllarına vezin bakımından benzer olmadığı için âyet sonu kabul edilmediği belirtilmektedir.²⁴

Harfu'l-fâsıla bakımından ya da bu harfin öncesindeki med harfi açısından incelenen fâsılanın, sûredeki diğer âyet sonlarıyla olan benzerliği *müşâbehet* kelimesiyle belirtilmiştir. Buna göre harfu'l-fâsılanın öncesinde med harfi ya da lîn harfi bulunmadığında harfu'l-fâsıla açısından; med harfi veya lîn harfi bulunduğu ise fâsılanın son harfi öncesindeki med harfi bakımından benzerlik durumu incelenmektedir. Bu itibarla harfu'l-fâsılanın öncesinde med harfi veya lîn harfi bulunmadığında harfu'l-fâsıla özelindeki *müşâbehet* iki kısımda değerlendirilmiştir:²⁵

1) Harfu'l-fâsılanın med harfi olması: Nisâ, İsrâ, Kehf, Meryem, Tâhâ, Furkân vb. bazı sûrelerin harfu'l-fâsılları genelde “كَبِيرًا”, “عَلِيمًا” kelimelerinde olduğu gibi med harfi eliftir.²⁶ Burada olduğu gibi med harfiyle biten âyet sonlarında harfu'l-fâsıla olan med harfinin hangi med harfi olduğunun önemli görülmediği şeklinde bir tespit yapılabilir. Örneğin Tâhâ Sûresi'nin fâsılları incelendiğinde âyet sonlarında genelde elif-i maksûre²⁷ bulunmakla birlikte bazı yerlerde²⁸ med harfi olarak yâ harfinin var olduğu görülmektedir. Dolayısıyla harfu'l-fâsılası med harfi olan yerlerde med harflerinden birinin bulunmasının yeterli olmaktadır.

²⁴ Mûsâ, *Mürşidü'l-hullân*, 36; Şükrî, *el-Müyyesser*, 72; Muhallilâtî, *el-Kavlü'l-vecîz*, 130-131.

²⁵ Şükrî, *el-Müyyesser*, 73.

²⁶ Mûsâ, *Mürşidü'l-hullân*, 36; Muhallilâtî, *el-Kavlü'l-vecîz*, 130.

²⁷ *Elif-i maksûre* veya *elif-i memdûde* olarak da isimlendirilen bu elif, Arapça'da kelimenin sonunda bulunan ve önü fetha olan elife denir. *Elif-i maksûre* ya uzatan elif ya da önü fetha olan yâ şeklinde yazılmaktadır. Bk. Kenan Demirayak, “Maksûr ve Memdûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/453.

²⁸ Örneğin bk. Tâhâ 20/14, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 39, 41, 42, 78 (78. âyetin harfu'l-fâsılası cezmlî mîm harfidir: “عَشِيرَتُهُمْ”; diğer âyetlerin harfu'l-fâsılları esrelî meddir.), 85 (bu âyetin harfu'l-fâsılası şeddelî yâ harfidir: “السَّامِرِيُّ”), 86, 87 (“السَّامِرِيُّ”), 88, 90, 92 (92. âyetin harfu'l-fâsılası ötreli med: “خَلَّوْا”), 93, 94, 95 (“السَّامِرِيُّ”), 96.

2) Harfu'l-fâsılanın med harfi dışında başka bir harf olması: Örneğin Kamer, Asr, Kadr sûrelerinin fâsılları "râ" (ر), Muhammed Sûresi'nin fâsılları sûrenin genelinde "mîm" (م), İhlas Sûresi'nin fâsılları "dâl" (د), Hümeze Sûresi'nin fâsılları ise "he" (هـ/ه) harfidir.²⁹ Bu bağlamda harfu'l-fâsılalar bazı sûrelerde birden fazla harften de oluşabilir. Örneğin Alak Sûresi'ndeki harfu'l-fâsılalar "kâf" (ك), "elif" (ا), "he" (ه) ve "mîm" (م) harfleridir.³⁰

Harfu'l-fâsıla öncesinde med harfi veya lîn harfi bulunan "عَظِيمٌ", "كَرِيمٌ", "قَرِيشٌ" gibi kelimelerde müşâbehet, med harfi özelinde aranmaktadır. Nitekim harekeli olan harfu'l-fâsıla öncesindeki med harfi bu ilim ehlinin ıstılahında fâsıla olarak kabul edilmektedir.³¹ Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, A'râf, Yûsuf, Kureyş, Mâûn vb. sûrelerin fâsıllarının bu şekildedir.³²

Kur'ân-ı Kerîm'in fâsıllarının geneli bu şekilde özellikle de "vâv" (و) ya da "yâ" (ي) med harflerinden oluşmaktadır. Bunun, terennüm bakımından telaffuzda ve işitmede bir güzellik/akıcılık meydana getirdiği ifade edilmektedir. Bu açıdan sûredeki âyet sonları, bazen sadece bir çeşit üzere gelmektedir. Örneğin Fâtiha Sûresi'nin fâsılları med harfi "yâ" (ي), Nâs Sûresi'nin ise "elif" (ا) harfidir.³³

Harfu'l-fâsıla öncesindeki med harfi, aynı sûre içerisinde bazen de iki veya daha fazla şekilde olabilir. Örneğin Hûd, Hicr, Mümtehine, Tîn, Fîl, Kureyş, Mâûn sûrelerinin fâsıllarında med harfi olarak "vâv" (و) ve "yâ" (ي); Ra'd Sûresi'nde "elif" (ا) ve "vâv" (و); Bakara, Âl-i İmrân, Enfâl ve Haşr sûrelerinin fâsıllarında ise "vâv" (و), "elif" (ا) ve "yâ" (ي) harfleri olmak üzere med harflerinin tamamı bulunmaktadır.³⁴ Âl-i İmrân Sûresi'nde "وَهُمْ لَا يَظْلُمُونَ",³⁵ "إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَكِيمٌ"

²⁹ Şükrî, *el-Müyyesser*, 73.

³⁰ Şükrî, *el-Müyyesser*, 73.

³¹ Mûsâ, *Mürşidü'l-hullân*, 36; Şükrî, *el-Müyyesser*, 73; Muhallilâtî, *el-Kavlü'l-vecîz*, 130.

³² Şükrî, *el-Müyyesser*, 73.

³³ Şükrî, *el-Müyyesser*, 73.

³⁴ Şükrî, *el-Müyyesser*, 73; Muhallilâtî, *el-Kavlü'l-vecîz*, 133-134.

³⁵ Âl-i İmrân 3/25.

“بَغَايِرِ حَسَابٍ”³⁷ “شَيْءٍ قَدِيرٍ”³⁶ âyetlerinde de görüldüğü üzere aynı sûrenin içerisinde med harflerinin bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla fâsılların tenâsübü açısından harfu’l-fâsıla öncesindeki med harfinin “vâv” (و), “yâ” (ي) veya “elif” (ا) olması arasında herhangi bir farkın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır.³⁸ Buna göre harfu’l-fâsıla öncesinde med harflerinden herhangi birinin bulunuyor olmasının yeterli görüldüğü söylenebilir.

Görüldüğü üzere fâsılların tespiti yöntemlerinden *müşâkele* usulünde sûre içerisinde âyet sonları ya vezin benzerliği ya da harfu’l-fâsıla ve bu harfin öncesindeki med harfi benzerliği üzerinden incelenmektedir. Târık, Tekâsür, İnşikâk ve Müddessir sûrelerinde olduğu gibi bazen bir sûrede zikri geçen *müşâkele* yönteminin (*müvâzenet* ve *müşâbehet*) her ikisi bulunabilirken bazen öncesindeki ve sonrasındaki diğer âyet sonlarıyla *müşâkele* yöntemi açısından herhangi bir benzerlik olmayabilir.³⁹ Örneğin Nisâ Sûresi’nin 3. âyetinde “ذٰلِكَ” İsrâ Sûresi’nin 1. âyetinde “اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ”, Furkân Sûresi’nin 17. âyetinde “اِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ”, Murselât Sûresi’nin 7. âyetinde “اَمْ هُمْ ضَلُّوا السَّبِيلَ” fâsıllar, ilgili sûredeki diğer âyet sonlarından farklıdır.⁴⁰

Âyet sonlarının tespit yöntemlerinden *müşâkele*’nin, âyet sonlarının geneli için uygun olduğu söylenebilir. Zira fâsıla olarak bulunan yerlerin büyük bir kısmının, vezin ve harfu’l-fâsıla ile bu harf öncesindeki med harfi açısından benzer olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bir yerin âyet sonu kabul edilip edilmediği hususunda herhangi bir nass bulunmadığında ve *müşâkele* yöntemi açısından benzerlik tespit edilebildiğinde ilgili yerin fâsıla olma durumu daha kuvvetli bir hale gelir.⁴¹ Bu yönüyle âyet sonu yerlerini tespit etmesi bağlamında “*asıl*” olarak isimlendirilmiş olması da *müşâkele* yönteminin belirleyiciliğine işaret etmektedir. Bu itibarla fâsıllar altı kısma ayrılmıştır:⁴²

³⁶ Âl-i İmrân 3/26.

³⁷ Âl-i İmrân 3/27.

³⁸ Mûsâ, *Mürşidü’l-hullân*, 37; Mûsâ, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 36.

³⁹ Mûsâ, *Mürşidü’l-hullân*, 36; Muhallilâtı, *el-Kavlü’l-vecîz*, 134.

⁴⁰ Şükri, *el-Müyyesser*, 75.

⁴¹ Şükri, *el-Müyyesser*, 76.

⁴² Şükri, *el-Müyyesser*, 96; Muhallilâtı, *el-Kavlü’l-vecîz*, 143-144; Eyyûbi, *Levâmi’u’l-bedr*, 116-117; Ca’berî, *Hüsni’l-meded*, 82 (muhakkik).

1) Âyet sonu olduğuna dair addü'l-ây âlimlerinin ittifakının bulunduğu, sûredeki fâsılalara benzeyen ve aslın (müşâkele) âyet sonu olmasını gerektirdiği bir kelime. Fâtiha Sûresi'nin 2. âyetindeki "الْعَالَمِينَ" gibi.

2) Âyet sonu olduğuna dair ittifakın bulunduğu, sûredeki fâsılalara benzemeyen ve aslın (müşâkele) âyet sonu olmamasını gerektirdiği bir kelime. Nisâ Sûresi'nin 3. âyetindeki "أَلَّا تَعُولُوا" gibi.

3) Âyet sonu olduğu ihtilaflı, sûredeki fâsılalara benzeyen ve aslın (müşâkele) âyet sonu olmasını gerektirdiği bir kelime. Fatiha Sûresi'nin 1. âyetindeki "Besmele" gibi.

4) Âyet sonu olduğu ihtilaflı, sûredeki fâsılalara benzemeyen ve aslın (müşâkele) âyet sonu olmamasını gerektirdiği bir kelime. Fâtiha Sûresi'nin 7. âyetindeki "أَنعَمْتَ عَلَيْهِمْ" gibi.

5) Âyet sonu olmadığına dair ittifak bulunan, sûredeki fâsılalara benzeyen ve iki asıldan (müşâkele ve müvâzene) birinin ilgili yerin âyet sonu olmasını, diğerinin ise âyet sonu olmamasını gerektirdiği ve fakat ikincisinin tercih edildiği bir yerdir. Nahl Sûresi'nin 31. âyetindeki "لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ" gibi.

6) Âyet sonu olmadığına dair ittifak bulunan, sûredeki fâsılalara benzemeyen ve aslın âyet sonu olmamasını gerektirdiği bir kelime. Fâtiha Sûresi'nin 7. âyetindeki "غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ" gibi.

1.2. Mûsâvât

Mûsâvât, Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyetin, sûre içerisinde öncesindeki ve sonrasındaki âyetlerle eşit ya da yakın uzunlukta veya kısalıkta olması⁴³ ve sûrenin bu açıdan genel özelliğine uygun olması durumudur.⁴⁴ Nitekim *Kısâr-ı mufasssal* olarak belirtilen kısa âyetli sûreler⁴⁵ genelde kısa âyetlerden, *es-Seb'u't-tuvel*

⁴³ Mûsâ, *Mürşidü'l-hullân*, 35; Şükrî, *el-Müyesser*, 70; İbn Abdülkâfi, 'Adedü süveri'l-Kur'ân, 26 (muhakkik); Muhallilâtî, *el-Kavlü'l-vecîz*, 128; Kâdî, *Beşîrû'l-yüsr*, 33.

⁴⁴ Şükrî, *el-Müyesser*, 70; Mûsâ, *Mürşidü'l-hullân*, 35.

⁴⁵ *Kısâr-ı Mufaassal* adlı sûre tasnifinde Duhâ sûresinden Nâs sûresine kadar olan sûreler yer almaktadır. Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezü'd-Dirâsâtî'l-Kur'âniyye (Riyâd: İslâmî İşler, Davet ve İrşat Bakanlığı,

denilen ilk sûreler⁴⁶ ise genellikle uzun âyetlerden oluşmaktadır.⁴⁷ Buna göre sûre içerisindeki âyetlerde uzunluk veya kısalık bakımından genel olarak belli bir müsâvîliğin olduğu görülmekle birlikte aynı zamanda sûrelerle âyetler arasında da bu yönde bir uygunluk bulunmaktadır.

Addü'l-ây âlimleri Müddessir Sûresi'nin 21. âyetini (ثُمَّ نَظَرَ), sûredeki diğer âyetlerle müsâvî olduğu için müstakil bir âyet olarak sayarken Mâide Sûresi'nin 50. âyetindeki "أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَنْعُونَ" kısmını ise müsâvîlik söz konusu olmadığı için müstakil bir âyet kabul etmemektedir.⁴⁸ Âyetlerin mevcut özelliklerinden hareketle fâsılları tespit etmek için oluşturulduğu belirtilen bu yöntemeye göre uzun sûrelerin âyetlerinin uzun, kısa sûrelerin âyetlerinin de kısa olması sûrelerin geneli için uygun, fakat tamamını kapsayan küllî bir hüküm değildir. Bu nedenle âyet sayımı meselesinin tevkîfî olmasına istinaden bazen bahsedilen müsâvîliğin hilafına farklı durumlar da söz konusu olabilmektedir.⁴⁹ Tûr, Fecr, Duhâ Sûresi gibi bazı sûrelerde -diğer âyetlerle müsâvîlik bulunmadığı halde- tek kelimelik âyetlerin olması da âyet sayımı meselesinin tevkîfî olduğuna delâlet etmektedir.⁵⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de bahsi geçen *müsâvât* özelliğini taşımadığı halde sûrenin genelinden farklı olarak daha kısa ya da daha uzun âyetler de vardır. Örneğin genelde kısa âyetlerden oluşan Müddessir Sûresi'nin 31. âyeti (وَمَا جَعَلْنَا أَصْحَابَ النَّارِ ... (إِلَّا مَلَكَةٌ), öncesindeki ve sonrasındaki âyetlerle mukayese edildiğinde yaklaşık 15 âyetlik bir uzunlukta olmasına rağmen addü'l-ây âlimlerinin de ittifakı üzere

ts.), 2/417; Mûsâ İbrâhîm İbrâhîm, *Buhûsun Menheciyyetün fî 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Ammân: Dâru Ammar, 1996), 59.

⁴⁶ *es-Seb'u't-Tuvel* adlı sûre tasnifinde Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl ve Berâe sûrelerinden oluşan Kur'an'ın ilk uzun sûreleri yer almaktadır. Bk. Ebu'l-Alâ el-Hasen b. Ahmed el-'Attâr el-Hemedânî, *Mübhicü'l-esrâr fî ma'rifeti ihtilâfî'l-'adedi ve'l-ahmâsi ve'l-a'shâri 'alâ nihâyeti'l-icâzi ve'l-ihisâr*, thk. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd (Mısır: Mektebetü'l-İmam el-Buhârî, 2013), 277; Ca'berî, *Hüsnü'l-meded*, 290; Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2/412; Muhallilâtî, *el-Kavlü'l-vecîz*, 111; İbrahim, *Buhûsun Menheciyyetün fî 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 59.

⁴⁷ Şükrî, *el-Müyyesser*, 70.

⁴⁸ İbn Abdülkâfî, *'Adedü süveri'l-Kur'ân*, 26 (muhakkik); Muhallilâtî, *el-Kavlü'l-vecîz*, 128-129.

⁴⁹ Mûsâ, *Mürşidü'l-hullân*, 35.

⁵⁰ Kâdî, *Beşîrü'l-yûs*, 27.

müstakil bir âyettir.⁵¹ Bulunduğu sûrenin diğer âyetleriyle mukayese edildiğinde 10 âyet uzunluğunda olduğu görülen Müzzemmil Sûresi'nin 20. âyeti (إِنَّ رَبَّكَ يَعْلَمُ أَنَّكَ تَقُومُ أَدْنَى) de bu bağlamda bir diğer örnek olarak zikredilebilir.⁵² Dolayısıyla bu örnekler de göstermektedir ki sûre içerisindeki bütün âyetler arasında uzunluk ve kısalık bakımından *müsâvatın* bulunduğu söylenememekle birlikte genel olarak bu yönde bir benzerliğin olduğu kabul edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de özellikle âyet sonu olup olmadığı hususunda ihtilaf bulunan yerlerde, âyet sonu olup olmadığına dair tercih edilen görüş bağlamında yukarıda zikri geçen *müşâkele* ve *müsâvât* ölçüt olarak esas alınan yöntemler olmuştur. Zira Kur'an'da sûrelerin âyetleri arasında uzunluk veya kısalık, fâsılların vezin ve bina uyumu bakımından belirli bir tenâsübün bulunduğu bilinmektedir. Bu iki yöntemin yanı sıra ihtilaflı olan kelimenin, Kur'an'ın diğer sûrelerinde âyet sonu olup olmadığı konusunda addü'l-ây âlimlerinin ittifakı ve ilgili yerde anlamın tamamlanıp tamamlanmadığı da dikkate alınan diğer iki yöntem olarak zikredilmektedir.

1.3. Müttefekun Aleyh (İttifak)

Âyet sonlarını tespit yöntemlerinden birisi olduğu belirtilen *müttefekun aleyh* (ittifak) kavramıyla, âyet sonu olup olmadığı ihtilaflı olan bir kelimenin, aynı sûrede ya da başka bir sûrede âyet sonu olarak bulunup bulunmadığına dair addü'l-ây âlimlerinin ittifakı kastedilmektedir.⁵³

Örneğin Fâtiha Sûresi'nde besmelenin, sûrenin ilk âyeti olup olmadığı hususunda addü'l-ây âlimlerinin farklı tercihleri söz konusudur. Buna göre Mekke ve Kûfe ehlinin âyet sayım tercihinde besmele sûrenin ilk âyeti, "أَنعَمْتَ" ise âyet sonu değildir. Medine, Basra ve Şam ehlinin âyet sayım tercihinde besmele sûreden bir âyet olmayıp "أَنعَمْتَ عَلَيْهِمْ" ise buna bağlı olarak sûrenin altıncı âyetinin sonudur.⁵⁴ Bu itibarla sûrenin âyet sonlarının tespiti sürecinde besmeleyi sûrenin ilk âyeti olarak kabul edenlerin tevcihi şu şekildedir:

⁵¹ Şükrî, *el-Müyyesser*, 70.

⁵² Şükrî, *el-Müyyesser*, 71.

⁵³ Mûsâ, *Mürşidü'l-hullân*, 38; İbn Abdülkâfi, '*Adedü süveri'l-Kur'an*, 27 (muhakkik); Kâdî, *Beşîrü'l-yüsr*, 34.

⁵⁴ Dâni, *el-Beyân*, 111.

Besmelenin son kelimesi olan “الرَّحِيمِ” lafzı, Kur’an’da sadece âyet sonu olarak bulunmakta⁵⁵ iken, âyet sonu olması konusunda ihtilaf bulunan “عَلَيْهِمْ” lafzı ise Kur’an’da hiçbir yerde âyet sonu olarak gelmemektedir.⁵⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de “عَلَيْهِمْ” kelimesinin hiçbir yerde âyet sonu olarak bulunmaması şeklinde yapılan tevcîh kritik edilebilir özelliktedir. Zira ilgili kelimenin âyet sonu olmayacağına dair zikredilen tevcîhin hilafına olan ve addü’l-ây âlimleri tarafından ittifakla âyet sonu kabul edilen başka yerler de vardır. Örneğin “سَنَةِ” kelimesi ile biten âyet sonu bulunmadığı halde Şam ehlinin dışındaki diğer şehirlerin ehline göre bu kelime Me’âric Sûresi’nin 4. âyetinde (خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ) âyet sonu olarak sayılmıştır.⁵⁷ Zira kısa âyetlerden oluşan sûrelerde âyet sonları, uzun âyetli sûrelerdekinden farklı olabilmektedir.⁵⁸

1.4. Munfasıl Bir Kelam (İnkıtâ’u’l-Kelâm)

Âyet sonu kabul edilip edilmediği ihtilafı olan bir kelimenin, lafız ve mânâ irtibatı bakımından sonrasıyla herhangi bir bağlantısının olup olmadığı da âyet sonu yeri tercihiine dair yapılan bir diğer tevcîhî değerlendirmedir. *İnkıtâ’*, söz konusu kelimedede anlamın tamamlandığını ve ilgili yerin, sonrasında munfasıl tam bir kelam olduğunu belirtmektedir. Bahsedilen şekliyle *inkıtâ’*, anlatılan bir konunun veya kıssanın ya da zikredilen bir hükmün sonunda gerçekleşebilmektedir.

Örneğin muttakî olan kimselerin vasıflarının anlatımının son bulduğu, devamındaki âyetlerde kâfirlerin ve münafıkların özelliklerinin bahsine geçildiği Bakara Sûresi’nin 5. âyetinin sonundaki “الْمُفْلِحُونَ” kelimesi, bu yönüyle anlatılan konunun bitmesi ve ilgili yerin sonrasında munfasıl tam bir kelam olması

⁵⁵ Örneğin bk. (Kûfe ehlinin sayımına göre) el-Fâtiha 1/1, 3; el-Bakara 2/37, 54, 128, 160, 163; et-Tevbe 9/104, 118; Yûnus 10/107; Yûsuf 12/98; el-Hicr 15/49; eş-Şu’arâ 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191, 217; en-Neml 27/30; el-Kasas 28/16; er-Rûm 30/5; es-Secde 32/6; es-Sebe’ 34/2; Yâsîn 36/5; ez-Zümer 39/53; el-Fussilet 41/2; eş-Şûrâ 42/5; ed-Duhân 44/42; el-Ahkâf 46/8; et-Tûr 52/28; el-Haşr 59/22.

⁵⁶ Dâni, *el-Beyân*, 111.

⁵⁷ Ebü’l-Abbâs el-Fadl er-Râzî İbn Şâzân, *Süverü’l-Kur’ân ve âyâtuhu ve hurûfuhu ve nüzûluhu*, thk. Beşîr b. Hasan el-Himyerî (Riyâd: Dâru İbn Hazm, 2009), 336; Dâni, *el-Beyân*, 254; İbn Abdülkâfi, *’Adedü süveri’l-Kur’ân*, 463; Ca’berî, *Hüsni’l-meded*, 481.

⁵⁸ Bu ve diğer örnek yerler ile bu yöndeki açıklamalar için bk. Dâni, *el-Beyân*, 113.

özellikleriyle *inkıta'* yöntemi açısından âyet sonu olmaya uygundur. Hz. Nûh'un kıssasının anlatımının bittiği, akabinde Hz. Hûd'un kıssasının anlatımına başlandığı A'râf Sûresi'nin 64. âyetinin sonundaki "عَمِينَ" kelimesi de zikri geçen özelliği muhtevîdir.⁵⁹

Bununla beraber âyet sonu olarak kabul edilen yerlerin bir kısmında bu özelliğin bulunmadığı da belirtilmelidir.⁶⁰ Örneğin "فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ" ⁶¹, "وَيَجْنِبُهَا الْأَشْفَىٰ" ⁶², "وَأَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ" ⁶³ gibi bazı âyetler, sonrasında lafız ve anlam irtibatı bulunmasına, diğer bir ifadeyle *inkıta'* özelliğini ihtiva etmemesine rağmen âyet sonudur. Âyetlerin bu özelliği de âyet sonu yeri bilgisinin tevkîfî olduğuna delâlet etmektedir. İşte bu durum aslın (*inkıtâ'u'l-kelâm*) âyet sonu olmamasını gerektirdiği, ancak tevkîfîlik gereği sonrasında munfasıl olmasa da âyet sonlarının bulunduğunu göstermektedir.⁶⁴

Âyet sonlarını tespit etme yöntemleri olarak zikredilen bu dört yöntemin bazen tamamı veya çoğu ya da sadece bir kısmı âyet sonu olan yerlerde bulunabilirken bazen hiçbirisi de bulunmayabilir.⁶⁵ Örneğin Sâffât Sûresi'nin 122. âyeti (إِنَّمَا مِنْ عِبَادِنَا الْمُؤْمِنِينَ), bu özelliklerin tamamını ihtiva etmektedir. Zira bu âyetin fâsılası, öncesindeki (الْمُحْسِنِينَ) ve sonrasındaki (الْمُرْسَلِينَ) fâsılalara vezin ve bina uyumu (*müşâkele*) açısından benzemektedir. Uzunluk ve kısalık bakımından da bu âyet, öncesindeki ve sonrasındaki âyetlerle *müşâvî'*dir. Fâsıla olan "الْمُؤْمِنِينَ" kelimesi, aynı sûrenin 81, 111 ve 132. âyetlerinde addü'l-ây âlimlerinin de *ittifak* ettiği üzere âyet sonudur. Sonrasında Hz. İlyâs'ın kıssasının anlatımına başlanması hasebiyle aynı zamanda bu kelime de mananın tamamlanmış olduğu da görülmektedir.⁶⁶

Fâsılları tespit etme yöntemlerinin hiçbirisi bulunmadığı halde âyet sonu olan yerler de vardır. Örneğin Kûfe ehlinin âyet sayım tercihinine göre âyet sonu

⁵⁹ Bu ve diğer örnek yerler için bk. Şükrî, *el-Müyyesser*, 77.

⁶⁰ Şükrî, *el-Müyyesser*, 78.

⁶¹ en-Nâzi'ât 79/17.

⁶² el-'Alâ 87/11.

⁶³ el-'Alak 96/9.

⁶⁴ Muhallilâtı, *el-Kavlü'l-vecîz*, 107; Kâdî, *Beşîrü'l-yüsr*, 25.

⁶⁵ Mûsâ, *Mürşidü'l-hullân*, 38; Şükrî, *el-Müyyesser*, 78.

⁶⁶ Şükrî, *el-Müyyesser*, 78.

olarak kabul edilen⁶⁷ Zümer Sûresi'nin 14. âyetindeki (قُلِ اللَّهُ أَغْنِي عَنْكَ خَلْقَ الْإِنسَانِ) fâsıla ile öncesindeki (عَظِيمٍ) ve sonrasındaki (الْمُبِينِ) fâsılalar arasında vezin benzerliği (*müşâkele*) olmadığı gibi bu fâsılanın bulunduğu âyetle önceki ve sonraki âyetler uzunluk ve kısalık bakımından *müsâvî* de değildir. Sonraki âyetin ma'tûf konumunda bulunmasından da anlaşılacağı üzere söz konusu fâsılada mana tamamlanmamıştır (*inkıtâ'*). Ayrıca Yûnus Sûresi'nin 104. âyetinde aynı kelimenin (مِنْ) âyet sonu olarak kabul edilmemesi de bir diğer husustur.⁶⁸

Âyet sonu tespitinde zikredilen bu hususların bulunması ya da bulunmamasına göre âyet sonu olup olmadığına dair hüküm veriliyor gibi anlaşılması, âyet sonu bilgisinin ictihâdî olduğu şeklinde bir tevehhümü ortaya çıkarabilmektedir. Bu bağlamda âyet sonlarını tespit etmede kullanılan mezkûr hususların, âyet sonu olduğu ittifakla bilinmekte olan yerlerden hareketle oluşturulmuş hükümler olduğu belirtilmelidir. Genel olarak âyet sonu bilgisinin Hz. Peygamber'den öğrenilmek suretiyle nakle dayandığı kabul edilmekle birlikte özellikle ihtilâflı olan yerlerde âyet sonu olup olmadığına dair tercih edilen görüşün tevcihî bağlamında yukarıda zikri geçen dört hususun işlevinin olacağı düşünülebilir.⁶⁹

"Fâsılları tespit etme yöntemleri" başlığıyla zikredilen hususlardan birisinin veya daha fazlasının bulunması, ilgili yerin âyet sonu olmasını tayin etmemektedir. Aynı şekilde söz konusu hususlardan birisinin veya daha fazlasının bulunmaması durumu da ilgili yerin âyet sayılmamasını tayin etmemektedir. Zira burada yapılan ve fâsıla tespiti için zikredilen mezkûr hususlar aslında sadece âyet sonu olduğu bilinen âyet sonlarından elde edilen özelliklerdir. Âyet sonlarında bu hususlardan birinin ya da bir kısmının bulunması ilgili sûredeki genel ve çoğunluğun dikkate alınması şeklinde olup tayin ve kesinlik bildirmemektedir. Fâsılanın tespiti için zikredilen bu yöntemler, âyet sonu sayılması konusunda hakkında herhangi bir nassın bulunmadığı durumlarda âyet sayılması veya sayılmaması tercihinin dair zikredilen gerekçelerdir.⁷⁰ Kanaatimizce

⁶⁷ İbn Şâzân, *Süverü'l-Kur'ân ve âyâtuhu*, 251-253; İbnü'l-Münâdî, *İhtilâfü'l-'aded*, 246; Dâni, *el-Beyân*, 216; İbn Abdülkâfî, *'Adedü süveri'l-Kur'ân*, 381-383; Ca'berî, *Hüsnü'l-meded*, 417-418.

⁶⁸ Şükrî, *el-Müyyesser*, 79.

⁶⁹ Dâni, *el-Beyân*, 109.

⁷⁰ Şükrî, *el-Müyyesser*, 69.

fâsılaları tespit etme yöntemleri ismiyle işaret edilen bu yöntemler, nakle dayanan verilerden hareketle tercih edilen bir görüşten sonraki duruma mahsus tâlî bir gerekçelendirme ameliyesi şeklinde kabul edilmelidir.

Âyet sonu olup olmadığı hususunda farklı değerlendirmeler nakledilen ihtilaflı yerlerde, âyetler arasındaki tenâsübün göstergesi olan bu dört yöntem, âyet sonu yerinin tespiti için esas alınan gerekçeler, diğer bir deyişle âyet sonu olduğuna dair tercih edilen görüşün teyidi maksadıyla tevcîh türü değerlendirmeler kabilindendir. Bu itibarla mukattaa harflerinin müstakil bir âyet kabul edilip edilmediği bağlamında ileri sürülen tevcîhler ve bunlara dair değerlendirmeler de meselenin pratik boyutunu göstermesi açısından önem arz etmektedir.

2. Mukattaa Harflerinin Müstakil Bir Âyet Kabul Edilip Edilmemesi Üzerinden Yapılan Tevcîhler

Kur'ân-ı Kerîm'de 29 sûrenin başında 14 farklı harften⁷¹ oluşan mukattaa harfleri, 14 ayrı formda gelmekte ve bir, iki, üç, dört veya beş harfli olabilmektedir. Mukattaa harflerinin müstakil bir âyet olup olmadığı farklı değerlendirmeleri muhtevî bir meseledir. Âyet sayımının nispet edildiği Mekke, Medine, Basra ve Şam ehline göre mukattaa harflerinin hiçbirisi müstakil bir âyet olarak sayılmazken, sadece Kûfe ehlinin âyet sayımı görüşüne göre bunların ancak bir kısmı müstakil bir âyet olarak kabul edilmektedir.⁷²

Kûfe ehlinin âyet sayım tercihlerine göre bir harften oluşan mukattaa harfleri ("ص", "ق" ve "ن"), Neml Sûresi'ndeki "طس" ve içerisinde "râ" harfi bulunan mukattaa harfleri ("الر" ve "الر") müstakil bir âyet olarak kabul edilmemekte, diğerleri ise müstakil bir âyet olarak sayılmaktadır.⁷³

Kûfe ehlinin âyet sayımına göre mukattaa harflerinin müstakil bir âyet olarak kabul edilip edilmemesi tercihi üzerinden hem müstakil âyet sayılanlar

⁷¹ Elif (ا), Lâm (ل), Mîm (م), Sâd (ص), Kef (ك), Tâ (ط), Hâ (ه), Yâ (ي), Sin (س), Hâ (ح), Ayn (ع), Kâf (ق), Râ (ر), Nûn (ن).

⁷² Dâni, *el-Beyân*, 60, 113, 114, 118-120, 163, 211, 214, 231.

⁷³ Şâtîbî, *Nâzîmetü'z-zühr*, 6 (26 ve 27. Beyit); Şükrî, *el-Müyyesser*, 134; Mûsâ, *Mürşidü'l-hullân*, 53; Kâdî, *el-Ferâid*, 5; Kâdî, *Beşîrü'l-yüsr*, 26.

hem de sayılmayanlar çerçevesinde zikredilen tevcîhî değerlendirmeler şu başlıklarda tasnif edilebilir:

2.1. “Elif-Lâm-Mîm” (الم) ile “Elif-Lâm-Mîm-Sâd” (المص) Müstakil Bir Âyet Kabul Edildiği Halde “Elif-Lâm-Râ” (الر) ile “Elif-Lâm-Mîm-Râ”nın (الر) Müstakil Bir Âyet Sayılmaması

Kûfe ehlinin âyet sayımına göre “الم”⁷⁴ ve “المص”⁷⁵ müstakil birer âyet kabul edilmekteyken⁷⁶ benzer olarak değerlendirilebilecek “الر”⁷⁷ ile “الر”⁷⁸ müstakil bir âyet sayılmamaktadır.⁷⁹ Bu durumun gerekçelendirilmesi sadedinde “الم” ile “المص”ın müstakil birer âyet kabul edilmesinin tevcîhiyle alakalı olarak şu iki özelliğinden bahsedilmiştir:

1) Harfu’l-fâsıla öncesinde med harfi bulunması hasebiyle “الم” ve “المص” ile sûredeki diğer âyet sonları arasında fâsıla benzerliği (*müşâkele*) bulunmaktadır.⁸⁰ Nitekim söz konusu mukattaa harfleriyle başlayan sûrelerdeki âyet sonları incelendiğinde tüm fâsıllarında harfu’l-fâsıla öncesinde med harfi bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla üçüncü harfinde (ميم) ve dördüncü harfinde (صاذ) son harf öncesinde med harfi bulunan “الم”in ve “المص” bu açıdan sûredeki diğer âyet sonlarına benzerliği nedeniyle müstakil birer âyet kabul edildikleri anlaşılmaktadır.

2) Belirtilen mukattaa harflerinin müstakil bir cümleye ve tam bir kelama benzer olması zikredilen diğer bir tevcîhtir.⁸¹ Nitekim fâsılları tespit etme yöntemlerinden birisi, ilgili yerin, sonrasında munfasıl müstakil bir cümle (*in-kıtâ’u’l-keîâm*) olmasıdır.

⁷⁴ el-Bakara 2/1; Âl-i İmrân 3/1; el-Ankebût 29/1; er-Rûm 30/1; Lokmân 31/1; es-Secde 32/1.

⁷⁵ el-A’râf 7/1.

⁷⁶ Dâni, *el-Beyân*, 140, 143, 155, 203, 205-207.

⁷⁷ Yûnus 10/1; Hûd 11/1; Yûsuf 12/1; İbrâhîm 14/1; Hicr 15/1.

⁷⁸ Ra’d 13/1.

⁷⁹ Dâni, *el-Beyân*, 163, 165, 167, 169, 171, 173.

⁸⁰ Dâni, *el-Beyân*, 118; Mûsâ, *Mürşidü’l-hullân*, 53-54; Muhallilâtî, *el-Kavlü’l-vecîz*, 164, 192; İbn Abdülkâfi, ‘*Adedü süveri’l-Kur’ân*, 189 (muhakkik dipnotu); Mûsâ, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 69; Eyyûbi, *Levâmi’ü’l-bedr*, 120.

⁸¹ Mûsâ, *Mürşidü’l-hullân*, 53-54; Muhallilâtî, *el-Kavlü’l-vecîz*, 164.

“الر” ile “الم”ın müstakil birer âyet kabul edilmemesine yönelik zikredilen tevcîhler ise *müşâkele* ve *müsâvât* üzerinden oluşturulmuştur:

1) Bu mukattaa harfleri ile sûrenin diğer âyet sonları arasında fâsıla benzerliği (*müşâkele*) bulunmamaktadır.⁸² Bu itibarla “الر” ile “الم”ın, bulundukları sûredeki âyet sonlarından farklı olduğu belirtilmiştir.⁸³

“الر” ile “الم”, harfu’l-fâsılanın med harfi elif (ا) olması hasebiyle bulundukları sûredeki diğer fâsılalardan ayrılmaktadır. Zira bu mukattaa harflerinin bulunduğu sûrelerin âyet sonları incelendiğinde fâsıla olan son kelimelerde harfu’l-fâsıla öncesinde med harflerinden birinin bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla mukattaa harfleriyle sûredeki diğer âyet sonları arasında fâsıla benzerliği (*müşâkele*) bulunmadığı için müstakil bir âyet kabul edilmedikleri belirtilmiştir.⁸⁴

2) Belirtilen mukattaa harflerinin, uzunluk veya kısalık bakımından sûredeki diğer âyetlere müsâvî olmaması da zikredilen bir diğer tevcîh olmuştur.⁸⁵ Ancak müstakil bir âyet olarak kabul edildiği belirtilen “الم” ve “المص” için de aynı durum geçerli olmasına rağmen bu tevcîhin bulunup bulunmadığının onlar için zikredilmemiş olması dikkat çekicidir. Aslında bu durum, fâsılları tespit etme yöntemi olarak zikredilen hususların bulunup bulunmadığının tâlî bir mesele olduğuna, âyet sonlarının tayininin nakle dayandığına bir delil olarak da değerlendirilebilir.

2.2. “Tâ-Sîn-Mîm” (طسم) Müstakil Bir Âyet Kabul Edildiği Halde “Tâ-Sîn”in (طس) Müstakil Bir Âyet Sayılmaması

Şu‘arâ ve Kasas sûrelerindeki “طسم”, Kûfe ehlinin âyet sayımı tercihiine göre sûrenin birinci âyeti kabul edilmekteyken⁸⁶ benzer olarak

⁸² Ca’berî, *Hüsnü’l-meded*, 284-285.

⁸³ Kâdî, *Beşîrû’l-yüsr*, 26.

⁸⁴ Dâni, *el-Beyân*, 118; Eyyûbî, *Levâmi’ü’l-bedr*, 120.

⁸⁵ İbn Abdülkâfi, *Adedü süverî’l-Kur’ân*, 189 (muhakkik dipnotu); Mûsâ, *el-Muharrerü’l-vecîz*, 69.

⁸⁶ Dâni, *el-Beyân*, 196, 201.

değerlendirilebilecek Neml Sûresi'ndeki "طس" ise müstakil bir âyet sayılmaktadır.⁸⁷ Bu tercihin gerekçelendirilmesine yönelik şöyle bir tevcih zikredilmektedir:

"طس" lafzı, "هَابِيل" ve "قَابِيل" isimleri gibi vezin bakımından müfred bir isme benzemekte ve buna bağlı olarak müstakil bir cümle olarak kabul edilmemektedir. "طس" lafzının vezin bakımından bu iki isme benzeme yönü (*vech-i şebeli*), söz konusu iki isimde olduğu gibi, "طس" lafzının da beş harfli olup ilk harfinin sahih ve meftûh bir harf, ikinci harfinin elif olması bakımındandır.⁸⁸ Dolayısıyla fâsılaları tespit etme yöntemlerinden biri olan "ilgili yerin sonrasından munfasıl müstakil bir cümle olması (*inkıta'*)" şeklindeki kriteri taşımadığı için "طس" lafzının, müstakil bir âyet sayılmadığı anlaşılmaktadır. "طسم" ise vezin bakımından müfred bir isme benzemeyip sonrasından munfasıl müstakil bir cümleye benzediği (*inkıta'*) ve harfu'l-fâsıla öncesindeki med harfi açısından da sûredeki diğer âyet sonlarına benzediği (*müşâkele*) için müstakil bir âyet olarak kabul edildiği belirtilmektedir.⁸⁹

2.3. "Yâ-Sîn" (يس) ve "Hâ-Mîm" (حم) Müstakil Bir Âyet Kabul Edildiği Halde "Tâ-Sîn" (طس) Müstakil Bir Âyet Sayılmaması

"طس" ile aynı vezinde olması hasebiyle müfred bir isim vezninde olduğu ve buna bağlı olarak müstakil bir cümle olmadığı düşünülebilen "يس" in müstakil bir âyet kabul edilmesine⁹⁰ karşılık "طس" in kabul edilmemesi⁹¹ hususunda zikredilen tevcihler de tetkike değerdir.

"طس", yukarıda da geçtiği üzere hem vezin ve harf sayısı açısından "هَابِيل" ve "قَابِيل" isimleri gibi müfred bir isme benzediği hem de ilk harfi sahih bir harften oluştuğu için müstakil bir âyet olarak kabul edilmemektedir. "يس" ise ilk harfi illetli bir harf olması hasebiyle -ki bu, müstakil bir âyet olarak kabul

⁸⁷ Dâni, *el-Beyân*, 199.

⁸⁸ Dâni, *el-Beyân*, 119; Ca'berî, *Hüsnü'l-meded*, 284-285; Kâdî, *Beşîrû'l-yüsr*, 27.

⁸⁹ Dâni, *el-Beyân*, 119; Kâdî, *Beşîrû'l-yüsr*, 27.

⁹⁰ Dâni, *el-Beyân*, 211.

⁹¹ Dâni, *el-Beyân*, 199.

edilmemesini gerektiren müfred isim kapsamından uzaklaştıran bir husus olarak değerlendirilmiştir- müfred isme değil de müstakil bir cümleye ve tam bir kelama benzemektedir. Ayrıca “یس”in, harfu’l-fâsıla öncesinde med harfi bulunduğu için sûredeki diğer âyet sonlarına benzemesi (*müşâkele*) de müstakil bir âyet kabul edilmesinin gerekçesi olarak zikredilmektedir.⁹² Görüldüğü üzere söz konusu mukattaa harflerinin müstakil bir âyet olarak değerlendirilip değerlendirilmediği hususunda: 1) vezin ve bina bakımından müfred bir isme değil de müstakil bir cümleye benzerlik, 2) mukattaa harfinin sûredeki diğer âyet sonlarıyla aralarında fâsıla benzerliğinin bulunması zikredilen iki tevcih olmaktadır.

Benzer vezinli olduğu halde “طس” müstakil bir âyet sayılmamasına karşılık “حم”lerin⁹³ müstakil birer âyet kabul edilmesi⁹⁴ de dikkat çekicidir. Bu itibarla “طس”in müstakil bir âyet sayılmaması konusunda iki durumun geçerli olduğu belirtilmektedir: 1) “طس”, benzeri olan “طسم”den vezin ve harf sayısı bakımından ayrılmaktadır/infirad etmektedir. 2) “طس”, yukarıda da zikri geçtiği üzere müfred bir isme benzemektedir. Buna karşılık “حم”, benzeri olan diğer “حم”lerden vezin ve harf sayısı açısından infirad etmemektedir. Bu nedenle sonrasından munfasıl ve müstakil bir cümle suretinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla “طس”, hem benzerlerinden ayrıştığı hem de “هَابِيل” ve “قَابِيل” gibi müfred bir isme benzediği için “حم”den farklı olarak değerlendirilmektedir.⁹⁵ Görüldüğü üzere burada da vezin ve harf sayısı bakımından benzerlerinden farklılık ve müfred bir isme değil de müstakil bir cümleye benzerlik şeklinde iki kriter üzerinden tevcihte bulunmaktadır.

2.4. “Kâf-Hâ-Yâ-Ayn-Sâd” (كهايس), “Tâ-Hâ” (طه) ve “Ayn-Sîn-Kâf”ın (عسق) Müstakil Bir Âyet Kabul Edilmesi

⁹² Dâni, *el-Beyân*, 119; Ca’berî, *Hüsnü’l-meded*, 284-285; Eyyûbî, *Levâmi’ü’l-bedr*, 120; Kâdî, *Beşîrû’l-yüsr*, 27.

⁹³ el-Gâfir 40/1; el-Fussilet 41/1; eş-Şûrâ 42/1; ez-Zuhuruf 43/1; ed-Duhân 44/1; el-Câsiye 45/1; el-Ahkâf 46/1.

⁹⁴ Dâni, *el-Beyân*, 216, 218, 220, 221, 223, 225-227.

⁹⁵ Dâni, *el-Beyân*, 119; Ca’berî, *Hüsnü’l-meded*, 284-285; Eyyûbî, *Levâmi’ü’l-bedr*, 120.

Meryem Sûresi'ndeki “كَيْبَعُ” da Kûfe ehlinin âyet sayımı tercihinine göre müstakil bir âyet kabul edilmiştir.⁹⁶ Fâsılları tespit etme yöntemleri açısından bu mukattaa harfi incelendiğinde harfu'l-fâsıla öncesinde med harfi elif bulunduğu görülmektedir. Bu yönüyle sûredeki diğer âyet sonlarıyla arasında herhangi bir fâsıla benzerliği (*müşâkele*) bulunmamaktadır. Zira sûrenin fâsıllarının genel özelliği med harfi eliftir. Buna göre mukaattaa harfi ile diğer âyet sonları arasında fâsıla benzerliği bağlamında herhangi bir benzerlik bulunmadığı halde müstakil bir âyet kabul edilmesi dikkat çekicidir. Aslında bu durum, bir yerin âyet sonu olup olmadığının tayininde fâsılları tespit etme yöntemlerinin belirleyici olmadığını, aksine bu konuda naklin esas olduğunu teyit eder niteliktedir.

Müstakil bir âyet kabul edilen mukattaa harflerinden biri de “طه”dır. Harfu'l-fâsılanın *elif-i mümâle* ya da *elif-i müfahhame* olması bakımından “طه” ile sûrenin diğer âyet sonları arasında fâsıla benzerliğinin (*müşâkele*) bulunduğu gerekçesiyle söz konusu lafzın müstakil bir âyet kabul edildiği belirtilmiştir.⁹⁷ Ancak sûrenin fâsılları incelendiğinde tüm âyetlerinin belirtilen şekilde olmadığı, zira birçok âyette med harfi “yâ”⁹⁸ veya bazı yerlerde med harfi “vâv”⁹⁹ ya da şeddeli “yâ” harfi¹⁰⁰ vardır. Dolayısıyla fâsıla benzerliği bağlamında Tâhâ Sûresi'nde aynı özelliğin bulunmadığı görülmektedir. Bu bağlamda *elif-i müfahhame* ya da *elif-i mümâle* değil de -şeddeli “yâ” ile biten üç âyetin dışında sûrenin âyetlerinin medli olarak bittiği üzerinden sûrede belli bir tenâsübün olduğundan bahsedilebilir. Buna istinaden “طه”nın da müstakil bir âyet olarak kabul edildiği söylenebilir.

Kûfe ehlinin âyet sayımına göre Şûrâ Sûresi'ndeki “عَسَى” da müstakil bir âyettir.¹⁰¹ Bu itibarla “عَسَى”ın, müfred isim vezninde olmayıp müstakil bir

⁹⁶ Dâni, *el-Beyân*, 181.

⁹⁷ Dâni, *el-Beyân*, 118.

⁹⁸ Örneğin bk. Tâhâ 20/14, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 39, 41, 42, 86, 88, 90, 93, 94, 96.

⁹⁹ Örneğin bk. Tâhâ 20/92.

¹⁰⁰ Örneğin bk. Tâhâ 20/85, 87, 95.

¹⁰¹ Dâni, *el-Beyân*, 221.

cümleye ve tam bir kelama benzediği için müfred isim kapsamından çıktığı ve bu özelliğine istinaden müstakil bir âyet kabul edildiği belirtilmiştir.¹⁰²

2.5. “Sâd”(ص), “Kâf”(ق) ve “Nûn”(ن) Harflerinin Müstakil Bir Âyet Olarak Kabul Edilmemesi

Kûfe ehlinin âyet sayım tercihinine göre “ص”, “ق” ve “ن” mukattaa harfleri de müstakil birer âyet kabul edilmemiştir.¹⁰³ Bu tercihin tevcîhine yönelik tek harfli olan bu mukattaa harflerinin, telaffuzları itibarıyla “باب”, “دار”, “غود”, “خوت” gibi üç harfli olan müfred isimlere benzerliği zikredilmiştir.¹⁰⁴ Zira daha önce de belirtildiği üzere müfred isimler, müstakil cümle suretinde olmadığı için müstakil bir âyet olarak sayılmamaktadır.

Sonuç

Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin tertibinin tevkîfî olmasıyla bağlantılı olarak başlangıcı ve sonu bakımından müstakil âyet bilgisinin de Hz. Peygamber’den öğrenilmek suretiyle bilinmekte olduğu söylenebilir. Geneli itibarıyla ittifakla bilinmekte olduğu görülen âyet sonlarının takribî olarak sadece 278’inde ihtilaf bulunması, bu yöndeki bir kanaatin ihlali olarak değerlendirilmemelidir. İhtilafı olan bu yerlerle ilgili olarak seleften nakledilen rivayetlerden hareketle âyet sonu yerinin tayinine dair farklı tercihler benimsenmiştir. Ayrıca âyet sonu yerinin tayini konusunda tercih edilen görüşün gerekçelendirilmesi sadedinde âyet sonlarının genel özelliklerinden elde edilmiş *müşâkele*, *müsâvât*, *müttefekun aleyh* (ittifak) ve *munfasıl bir kalam* (inkıtâ’) isimli fâsılları belirleme yöntemleri üzerinden tevcîhî değerlendirmeler zikredilmiştir. Bu yönüyle fâsıla tespit yöntemlerinin âyet sonu yerlerini belirlediği şeklinde bir sonuca ulaşılması mümkün gözükmemekte ise de aslında bu yöntemlerin, âyet sonu yerlerini tayin eden değil de âyet sonu olduğu bilinen yerlerden hareketle belirlenmiş âyet sonlarının genel özellikleri olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu yöntemlerin bulunması veya bulunmaması herhangi bir yerin âyet sonu yeri olmasını ya da olmasını belirlememektedir. Kanaatimizce özellikle ihtilafı olan yerlerde âyet sonunun belirlenmesi sürecinde zikredilen bu tür tevcîhî değerlendirmeler,

¹⁰² Dâni, *el-Beyân*, 120; Eyyûbî, *Levâmi’ü’l-bedr*, 120.

¹⁰³ Dâni, *el-Beyân*, 211, 214, 231, 252.

¹⁰⁴ Dâni, *el-Beyân*, 120; Eyyûbî, *Levâmi’ü’l-bedr*, 120; Kâdî, *Beşîrü’l-yüsr*, 27.

seleften nakledilen görüşlerden hareketle tercih edilen âyet sonu görüşünün gerekçelendirilmesi şeklinde düşünülmelidir.

Âyet sonu olup olmadığı, diğer bir ifadeyle müstakil bir âyet kabul edilip edilmediği ihtilaflı olan yerlerden biri de mukattaa harfleridir. Âyet sayımının nispet edildiği mesâhif-i Osmâniyye'nin gönderildiği şehirlerden sadece Kûfe ehlinin âyet sayım tercihine göre mukattaa harflerinden ancak bir kısmı müstakil bir âyet kabul edilmektedir. Bu itibarla Kûfe ehlinin âyet sayım tercihine göre mukattaa harflerinin bir kısmının müstakil bir âyet kabul edilmesi, diğer bir kısmının kabul edilmemesi şeklindeki iki farklı tercihin her birine yönelik ikişer tevcîh zikredilmektedir.

Müstakil bir âyet kabul edilen mukattaa harflerine yönelik şu iki tevcîhe yer verildiği görülmektedir: 1) Müstakil bir cümleye ve tam bir kelama benzerlik (*inkıta'*). 2) Harfu'l-fâsıla öncesinde med harfinin bulunması açısından sûredeki diğer âyet sonlarına benzerlik (*müşâkele*). Diğer taraftan müstakil bir âyet kabul edilmeyen mukattaa harflerine dair zikredilen iki tevcîh ise şunlardır: 1) Bu harflerle sûredeki diğer âyetler arasında uzunluk veya kısalık bakımından müsâviliğin bulunmaması. 2) Müstakil bir cümle suretinde olmaması.

Görüldüğü üzere müstakil bir âyet kabul edilenler, müstakil bir cümle ve sonrasında munfasıl tam bir kelam olması ve sûredeki diğer âyet sonlarıyla fâsıla benzerliği üzerinden; âyet sayılmayanlar ise sonrası ile anlam ve i'râb irtibatı ile diğer âyetlere müsâvî bir uzunlukta ya da kısalıkta olmaması üzerinden gerekçelendirilmiştir. Buna göre âyet sayılanlar ve sayılmayanlar için zikredilen tevcîhî gerekçelerin âyet sayımı noktasında kabul edilen görüşe göre değişkenlik arz eden görece bir özellikte olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla âyet olarak kabul edilenler ya da edilmeyenler bağlamında âyetler arasındaki benzerliğin tezahürü olan bu hususlar, âyet sayımı konusunda tercih edilen görüşün gerekçelendirilmesi kabilindendir.

Harf sayısı ve vezin bakımından benzer olan bazı mukattaa harflerinin, âyet sayılıp sayılmama konusunda farklı tercihlerin bulunması da dikkat çeken diğer bir husus olmaktadır. Aslında bu durum, âyet sayımı meselesinde ic-tihâdın değil de naklin esas olduğunu ihsas ettirmektedir. Kur'an âyetlerinin büyük bir kısmında âyet sonu açısından herhangi bir ihtilafın olmaması, benzer

olan yerlerde dahi farklı tercihlerin bulunması da böyle bir kanaati teyit edip âyet sonu yeri tayinine dair bilginin nakle dayandığına delâlet etmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnâvûd - Âdil Mürşîd. 45 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2001.
- Akdemir, Mustafa Atilla. *Addu'l-Ây İlmi ve Ebu Amr ed-Dâni'nin Kitâbu'l-Beyân fî Addi âyi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Tanıtımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Bedir, Yasin. *İbrahim b. Halil el-Ca'berî (ö. 732-1332)'nin Hayatı ve el-Meded fî ma'rifeti'l-aded İsimli Eserinin Değerlendirilmesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bilican, Mustafa. *Kıraatlerin Tevcihinde Temûm Lehçesinin Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u-sahîh*. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesir, 2002.
- Ca'berî, Burhânuddîn İbrâhîm b. Ömer. *Hüsnü'l-meded fî ma'rifeti fenni'l-'aded*. thk. Beşîr b. Hasan el-Himyerî. Suudi Arabistan, 2010.
- Dağ, Mehmet. *Geleneksel Kıraat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- Dâni, Ebû Amr Osmân b. Saîd. *el-Beyân fî 'addi âyi'l-Kur'ân*. thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Kuveyt, 1994.
- Demirayak, Kenan. "Maksûr ve Memdûd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/453-454. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arnâvûd - Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-Arnâvûd - Muhammed Kâmil Karabellî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.

- Eyyûbî, Abdullah b. Muhammed Salih. *Levâmi'ü'l-bedr fî bustâni Nâzîmeti'z-zühr*. thk. Ahmed b. Ali İbn Hayyân. Suudi Arabistan: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 2008.
- Fırat, Yavuz. *Tecvîd ve Kıraat İlmi Terimleri Sözlüğü*. Konya: Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Hemedânî, Ebu'l-'Alâ' el-Hasen b. Ahmed el-'Attâr. *Mübhicü'l-esrâr fî ma'rifeti ihtilâfi'l-'adedi ve'l-ahmâsi ve'l-a'sârî 'alâ nihâyeti'l-icâzi ve'l-ihtisâr*. thk. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd. Mısır: Mektebetü'l-İmam el-Buhârî, 2013.
- İbn Abdülkâfî, Ebu'l-Kâsım Ömer b. Muhammed. *'Adedü süveri'l-Kur'ân ve âyâtîhi ve kelimâtîhi ve hurûfîhi ve telhîsi mekkîhi min medenîhi*. thk. Hâlid Hasan Ebü'l-Cûd. Kahire: Mektebetü'l-İmam el-Buhârî, 2010.
- İbn Şâzân, Ebu'l-Abbas el-Fadl er-Râzî. *Süverü'l-Kur'ân ve âyâtuhu ve hurûfuhu ve nüzûluhu*. thk. Beşîr b. Hasan el-Himyerî. Riyâd: Dâru İbn Hazm, 2009.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed. *en-Neşr fî'l-kırâti'l-'aşr*. thk. Muhammed Ali ed-Debbâğ. Beyrut, 1940.
- İbnü'l-Münâdî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed. *İhtilâfü'l-'aded*. thk. Beşîr b. Hasan el-Himyerî. Riyâd: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, 2022.
- İbrâhîm, Mûsâ İbrâhîm. *Buhûsun Menheciyyetün fî 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Ammân: Dâru Ammâr, 1996.
- Kâdî, Abdülfettâh b. Abdülganî. *Beşîrû'l-yüsr şerhu Nâzîmeti'z-zühr fî ilmi'l-fevâsil*. Kahire: el-Matbaatü'l-Emiriyye, 1975.
- Kâdî, Abdülfettâh b. Abdülganî. *el-Ferâidü'l-hisân fî 'addi âyi'l-Kur'ân ve ma'ahû şerhuhû Nefâisü'l-beyân*. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1982.
- Kalaç, Habip. *Sahâbenin Kıraatı ve Kaynaklık Değeri*. Şırnak: Şırnak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2023.
- Kara, Mehmet. *Sayısal Boyutuyla Kur'an Metni (Addu'l-Ây İlmi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2024.

- Kassâmî, Nâsır b. Suud. “İhtilâfu ‘addi’l-âyi fî sûreti’l-fâtîha tevcihuhû ve eseruhû”. *Mecelletü Ma’hedî’l-İmâm eş-Şâtıbiyyi li’d-dirâsâtî’l-Kur’âniyyeti* 20 (Zî’l-Hicce 1436), 87-161.
- Kaya, Münir Yaşar. “Besmelenin Ayet Olması ile İlgili Tartışmalar ve Fıkhî Hükmümlere Etkisi”. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 5/2 (Aralık 2022), 295-317.
- Keskin, Hasan. “Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2009), 49-67.
- Kızılaslan, İshak. “İslâmî Kaynaklarda ve Oryantalist Metinlerde Besmeleye Yaklaşımlar”. *Marife* 21/1 (2021), 59-77.
- Muhallilâtî, Rıdvan b. Muhammed b. Süleyman. *el-Kavlü’l-vecîz fî fevâsılı’l-Kitâbi’l-‘azîz ‘alâ Nâzımeti’z-zühr*. thk. Abdurrezzak Ali İbrahim Musa. Medine, 1992.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Mühezzeb fî’l-kırââtî’l-‘aşr ve tevcihihâ min tarîki Tayyibeti’n-neşr*. Mısır: Mektebetü’l-Ezheriyye, 1997.
- Mûsâ, Abdurrezzak Ali İbrâhîm. *el-Muharrerü’l-vecîz fî ‘addi âyi’l-Kitâbi’l-aziz*. Riyâd: Mektebetü’l-Me’ârif, 1988.
- Mûsâ, Abdurrezzak Ali İbrâhîm. *Mürşidü’l-hullân ilâ ma’rifeti ‘addi âyi’l-Kur’ân*. Beyrut: Mektebetü’l-Asriyye, 1989.
- Nehhâs, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed. *el-Kat‘ve’l-i tinâf*. thk. Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Matrûdî. Suudi Arabistan: Dâru Âlemi’l-Kütüb, 1992.
- Nîsâbûri, Muhammed b. Abdullah el-Hâkim. *Müstedrek ‘ale’s-sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkadir Ata. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990.
- Öge, Ali - Üren, Halil İbrahim. “Âyet Sayılarındaki İhtilafların Sürelere Göre Tespiti”. *Hitit İlahiyat Dergisi* 20/2 (Aralık 2021), 915-954.
- Suyûtî, Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. thk. Merkezü’d-Dirâsâtî’l-Kur’âniyye. 7 Cilt. Riyâd: İslâmî İşler, Davet ve İrşat Bakanlığı, ts.
- Şâtıbî, Ebû Muhammed Kâsım b. Firruh. *Nâzımetü’z-zühr*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. Mısır: Ma’hedü’l-Ezheriyye, 2008.

- Şükrî, Ahmed Hâlid. *el-Müeyesser fî 'ilmi 'addi âyi'l-Kur'ân*. Ürdün: Ma'hedü el-İmâm eş-Şâtıbiyye, 2012.
- Tatar, Hüsne. *Addu'l-Ây İlminin Kıraat İlmiyle İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024.
- Temel, Nihat. *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2018.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1975.
- Üren, Halil İbrahim. *Ca'berî'nin Kıraat İlmindeki Yeri ve Hadîkatü'z-Zeher fî Addi Âyi's-Süver İsimli Eserinin Tahlili*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.